

Fyrirlestrar

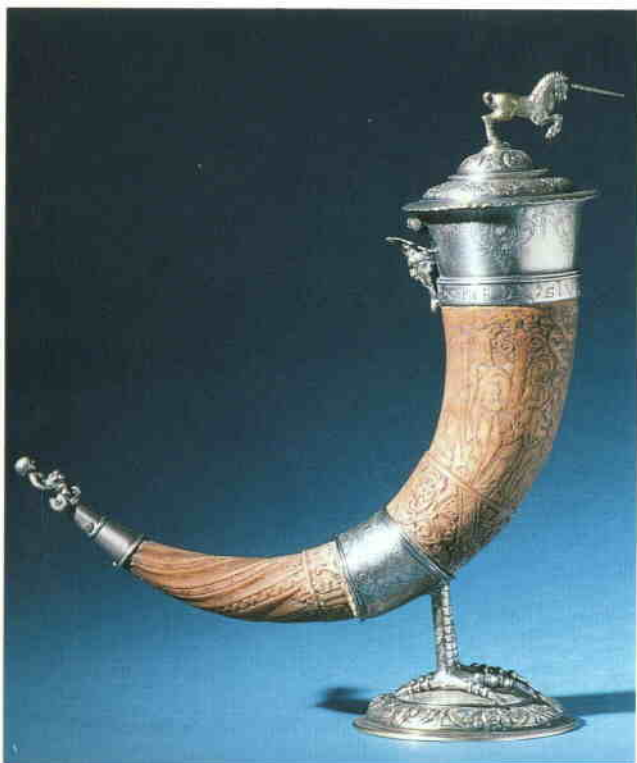
Minningarsjóðs Ásu Guðmundsdóttur Wright

The Ása G. Wright Memorial Lectures

VII

Ellen Marie Magerøy

ISLANDSKE DRIKKEHORN
MED MIDDELALDERSKURD

ÞJÓÐMINJASAFN ÍSLANDS

NATIONAL MUSEUM OF ICELAND

1987

Fyrirlestrar

Minningarsjóðs Ásu Guðmundsdóttur Wright

The Ása G. Wright Memorial Lectures

080
Fyr

VII

Ellen Marie Magerøy

ISLANDSKE DRIKKEHORN
MED MIDDELALDERSKURD

Útgefandi

Minningarsjóður Ásu Guðmundsdóttur Wright

Þjóðminjasafn Íslands

Reykjavík 1987

Sjöundi Minningarfyrirlestur Ásu Guðmundsdóttur Wright, fluttur í Odda, hugvísindahúsi Háskóla Íslands 10. september 1985.

Höfundurinn, dr. philos. Ellen Marie Magerøy, er fyrsti safnvörður við embætti Þjóðminjavarðar í Osló. Hún hlaut doktorsnafnbót 1969 fyrir ýtarlega grundvallarritgerð um jurtaskrautið í íslenzkum tréskurði (Planteornamentikken i islandsk treskurð) og hefur einnig samið mikið rit um norskan tréskurð.

Fyrirlestur þessi fjallar um íslenzk drykkjarhorn frá miðöldum og útskurðinn á þeim, sem er merkilegt atriði íslenzkrar skrautlistar.

Á titilsíðu og bakhlið kápu er W, tekið eftir upphafsstöfum í ættarnafni frú Ásu og manns hennar, eins og stafurinn er á samovar, sem hún gaf Þjóðminjasafni Íslands.

ISLANDSKE DRIKKEHORN MED MIDDELALDERSKURD

DRIKKEKAR kan være mangt og meget. Gjennom tidene har drikkekar av forskjellig materiale hatt nær sagt alle tenkelige former og vært mer eller mindre kunstferdig utsmykket. Undertiden har det gått så langt at karetts utsmykning synes viktigere enn dets funksjon.¹⁾ Det har ikke bare vært om å gjøre å tilfredsstille menneskets elementære fysiske behov for drikke i en eller annen form, men også et åndelig behov, iallfall en trang til å skape, til å se og bruke en vakker eller interessant gjenstand. Det dreier seg kort sagt om kunstbehov og kunstglede. *Dekorasjonen* av kopper og kar er altså noe som går ut over det rent matnyttige. Den må være uttrykk for et åndelig overskudd.

Allerede fra naturens side, ved sin form, hører *dyrehornene* til de mest dekorative drikkekar man har hatt. I tillegg kunne de prydes på forskjellig måte, f. eks. med beslag av gull eller sølv.

Bruken av drikkehorn går langt tilbake i tiden. Både Julius Cæsar i århundret før Kristus og forfatteren Plinius d. e. i det første århundre etter Kristus kunne fortelle at *germanerne* drakk av veldige uroksehorn. De var jakttroféer som ble utstyrt med sølvinnfatning rundt kanten og brukt som drikkekar ved overdådige fester.²⁾

I de nordiske land er det bevart drikkehornbeslag og rester av **drikkehorn** helt fra før 400 e. Kr. Men dette var mindre horn, ikke **kjempestore** uroksehorn.

Snorri Sturluson forteller (i Heimskringla, Olav Kyrres saga, kap. 3) at Harald Hardråde og kongene før ham brukte å drikke av dyrehorn, som de selv bar rundt ilden for å drikke dem til som de ønsket. Da Harald Hårfagre var i gjestebud hos den rikeste bonden i Värmland, drakk man av forgylte og gullbeslåtte horn.³⁾

Ellers vet vi at drikkehorn var i vanlig bruk i de nordiske land under hele middelalderen, og det i langt større utstrekning enn i det øvrige Europa. Særlig har vi mange vitnesbyrd om horn som tilhørte geistlige og verdslige stormenn eller gilder og laug.⁴⁾ Hos islandske og norske bønder var de fremdeles meget brukt også etter reformasjonen.

Mange av hornene fra middelalderen som er bevart i de nordiske land, er meget store, for man innførte bisonoksehorn sydfra, kanskje også enkelte uroksehorn. Men mindre horn fra hjemlige tamme okser og kyr ble også brukt, og det hendte at man brukte værhorn.

Som oftest ble de nordiske drikkehornene utstyrt med forgylte sølv- eller messingbeslag. Det var først og fremst åpningsranden som ble innfattet i metall. Men de kunne også få en kule, en knopp eller liknende i den spisse enden, ett eller flere belter og ofte føtter av metall. Mange av beslagene er preget av den gotiske stil. Svært vanlig var en innskrift med minuskler på forgylt randbeslag av messing. Ellers kunne metallbeslagene ha varierende form og ornamentering. Selve hornene *kunne* være utskårne, men de fleste var glatte, og det hendte at de var malt.

Å dekorere selve hornene har kanskje vært mer vanlig på Island enn ellers i Norden. Man må spørre seg om hornskurden særlig

var en islandsk spesialitet, for så vidt jeg vet, er det ikke fra noe annet nordisk land bevart så vidt mange utskårne drikkehorn som fra Island. Mye tyder på at en miniatyrplastikk i horn, ben og hvalrosstann ble særskilt flittig dyrket av islendinger.

Det er dessverre ikke bevart islandske drikkehorn av særlig høy alder. Så vidt man vet, fins det ingen i behold fra før senmiddelalderen, men det er altså på det rene at de har langt eldre aner, og blant dem vi kjenner i dag, er det mange interessante stykker.

Det har falt naturlig i denne undersøkelsen å legge hovedvekten på utskårne horn fra middelalderen og den nærmest følgende tid, nærmere bestemt fra perioden 1400 til ca. 1650. De har alle utskjæringer som enten ble gjort i middelalderen, dvs. før ca. 1550, eller noe senere, men mer eller mindre preget av middelaldertradisjonen. Dette er drikkehorn som ble brukt på den gode gamle måten til øl, mjød eller vin. De er – eller har opprinnelig vært – åpne i den vide enden. De senere *brennevinshorn* fikk derimot trebunn i den vide enden og åpning i den spisse, så de kunne brukes omtrent som flasker.⁵⁾

Hvor mange som fremdeles er bevart av de islandske drikkehornene, kan vi egentlig ikke vite, for det hender fremdeles at noen dukker opp som vi før ikke kjente til. I dag kjenner jeg 32 stykker som befinner seg rundt om i Europa, i museer og private samlinger (31 av selvsyn, 1 foreløpig bare fra foto). Þjóðminjasafn Íslands har i sin samling 6 stykker som faller innenfor den opptrukne ramme. Av disse er 3 kommet tilbake til hjemlandet fra Nationalmuseet i København, som nå har 7 stykker igjen. 5 befinner seg andre steder i Danmark, 6 i museer i Vest-Tyskland, 1 i Øst-Tyskland, 1 i London. 3 er i norske museer, 1 i norsk privateie, 1 i Sverige. Dertil kommer et horn som var havnet i USA, men nylig er kommet tilbake til Europa. I tillegg har undersøkelsen omfattet noen horn som faller utenfor rammen av én eller ennen grunn, og foreløpig må utelates.

Hvor på Island hornene ble forarbeidet, vet vi bare i få tilfelle. Museer og privatfolk som eier dem i dag, kan i høyden opplyse at de stammer fra Island.

Materialet er til dels horn av vanlige dimensjoner, så vi må tro de er kommet fra innenlandske kyr eller okser, men noen er meget store og må sikkert stamme fra en eller annen ferase på kontinentet. Lengden varierer fra noen og tyve til over 85 cm, målt langs ytre kurve.

Motivene på hornene kan antyde noe om bruken av dem. Foruten at de er prydet med ornamentikk, har de nemlig innskrifter og figurfremstillinger. Innskriftene inneholder bønner til Gud og til helgener, og de viktigste figurene er bibelske personer eller andre hellige kvinner og menn. Dette tyder på at hornene er blitt brukt til såkalt *minnedrikking*. Et horn fra forholdsvis sen tid kalles i innskriften for „minneshorn“, og det må de fleste av dem ha vært. På samme måte som man i hedensk tid i Norden, ifølge sagaene, hadde drukket Odins og de andre æsenes minne, drakk man i den kristne middelalder for den treenige Gud, Kristus, Den hellige ånd, Jomfru Maria, apostler og helgener. Det ble både talt og sunget foran hvert minne man drakk, etter faste formularer. Dette var en felles-europeisk skikk som ble fulgt både i og utenfor gilder og laug. I det hele er det neppe tenkelig at drikking i sammenkomster foregikk uten religiøse seremonier.⁶⁾

På Island var gildevesenet visstnok ikke særlig utbredt, men det fins likevel skriftlige vitnesbyrd om minnedrikking både i middelalderen og senere.⁷⁾ Så store og fint forarbeidet som de fleste av drikkehornene er, har de nok for en stor del tilhørt kollektiver, heri innbefattet bispestoler og klostre. Vi vet at både domkirkene, klostrene og verdslige stormenn på Island eide hele samlinger av „minnishorn“.⁸⁾

Minst ti av de 32 drikkehornene må være fra før reformasjonen. 7 av dem skal betraktes her.

Fig. 1. „Velkenhornet“. Lengde 45 cm. Kunstindustrimuseet i Oslo. Foto Teigens Fotoatelier, Oslo.

Et horn i meget god stand (fig. 1) viser hvordan de kunne ta seg ut dengang de var i bruk. Det er det såkalte Velkenhornet, som nå er i Kunstindustrimuseet i Oslo. Det har islandske utskjæringer, sannsynligvis fra litt etter 1500, mens sølvbeslagene er laget i København i 2. halvdel av det 16. århundre. Detaljene skal vi komme tilbake til, foreløpig bare legge merke til det smale partiet som ser ut som det er vridd – noe som går igjen på flere av de islandske drikkehornene.

Det korteste av alle hornene vi kjenner i dag (fig. 2a-b), er kanskje det eldste bevarte. Det er 22 cm langt, men har opprinnelig vært lengre. Det er avkuttet i begge ender, for det er omgjort til *krutthorn* i nyere tid og har fått messingtut med en holk som skjuler noe av den bevarte dekorasjonen. Det har også fått en trebunn i den vide enden. Utskjæringene er i relieff, som på alle de islandske hornene. Øverst er det en figurfremstilling, nedenfor et belte med ornamentikk. En slik inndeling i belter eller soner er karakteristisk for islandsk hornskurd i det hele.

Det kan være praktisk å sette navn på en del av hornene, og dette kan kalles „Ursula-hornet“, fordi et av motivene er fra legenden om den hellige Ursula og de 11 000 jomfruer. Vi ser (fig. 2a) en del personer ombord i et skip, og den største figuren, som dessverre har fått det øverste av hodet avskåret, må være kongedatteren selv. Hun er omgitt av både kvinner og menn, deriblant en kvinne med krone og en biskop med mitra. Det hører med til legenden at også andre enn de 11 000 jomfruer sluttet seg til Ursula da hun flyktet fra den hedenske beiler.⁹⁾

På hornets motsatte side (fig. 2b) ses Maria med barnet. Dette er hornets utside, baugen kunne man nesten si, som gjerne var hedersplassen. (Hornet kunne ha vært kalt Maria-hornet eller Madonna-hornet. Men dette er et motiv som forekommer på flere av hornene). Det er Maria i strålekrans, stående på halvmånen (som er lite synlig fordi overflaten er avskavet her). Hun er omgitt av en nærmest flammende mandorla.

Fig. 2a. „Ursula-hornet“, omgjort til krutthorn i nyere tid. Lengde 22 cm. Þjóðminjasafn Íslands (Islands nasjonalmuseum, Reykjavík). Foto Teigens Fotoatelier, Oslo.

Fig. 2b. „Ursula-hornet“. Foto Gísli Gestsson, Reykjavík.

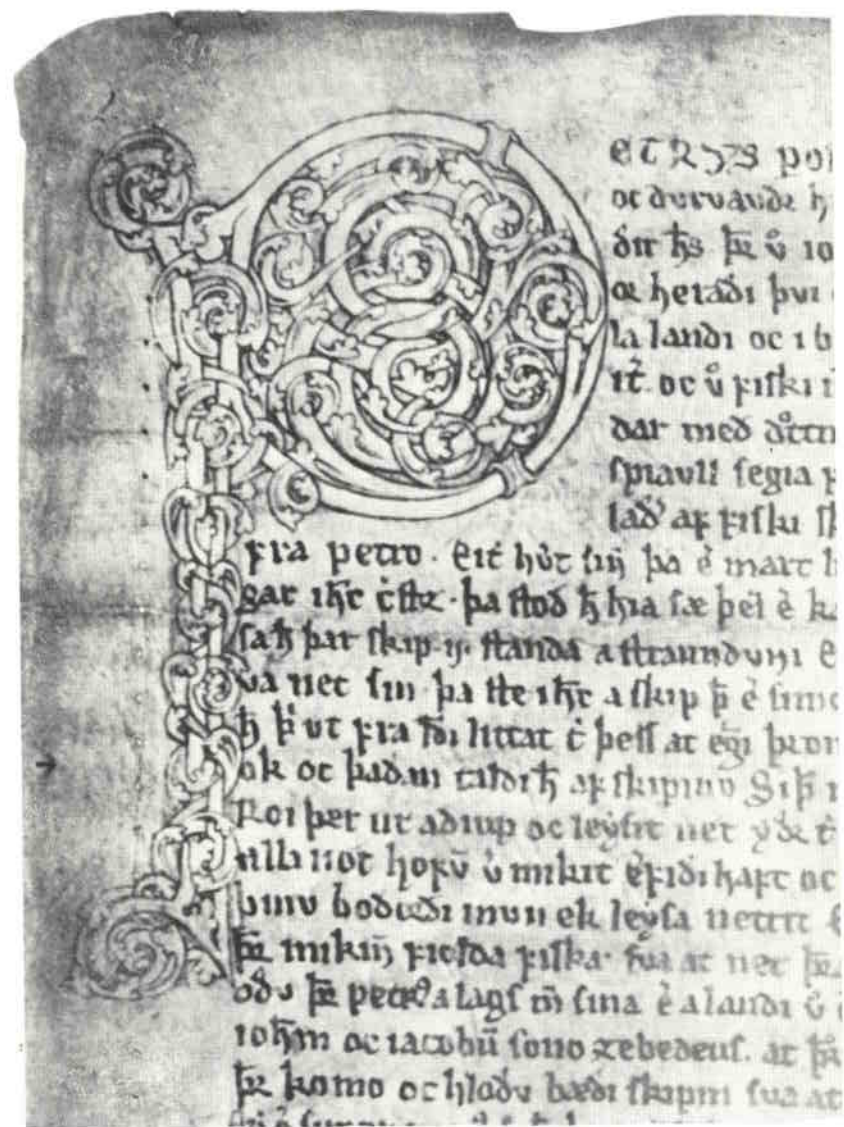

Fig. 3. Initialen P, Postola sögur AM 656 I, 4°, fol. 20b. Begynnelsen av det 14. århundre. Foto Det arnamagnæanske institut, København.

Det er blitt antatt at hornet er fra c. 1400.¹⁰⁾ Rankeornamentikken nederst er romansk, et eksempel på ornamentikk i såkalt „islandsk stil“, og figurstilen er nærmest høygotisk. Men flammemandorlaen var neppe vanlig i Mellem-Europa før ca. 1400 og var der fortsatt i bruk etter 1500, så vi er vel på tryggere grunn hvis vi antar at utskjæringene er fra noe *etter* 1400.¹¹⁾ Hornet har vært i Þjóðminjasafn Íslands siden 1905 og skal ha kommet „vestfra“.

Betegnelsen „islandsk stil“ ble i sin tid lansert av avdøde þjóðminjavörður Matthías Þórðarson.¹²⁾ Uttrykket dekker en særegen ornamentikk, som den norske kunsthistoriker og riksantikvar Harry Fett på sin side kalte „den islandske ornamentiks grundmotiv“, og som holdt seg merkelig uforandret gjennom århundrer.¹³⁾

Denne ornamentikken ble meget brukt i illuminasjonskunsten (eks. fig. 3). Det er en av særtypene innenfor romansk planteornamentikk i Europa. Vi finner den både i engelsk og kontinental miniatyrkunst i det 12. årh. og senere. Den består av grener som ruller seg sammen i tildels omfattende spiraler. Smågrener skjærer de større og krøller seg om dem. Bladene er små, ofte tallrike, og mest treflikete. En særlig vanlig bladform har bred rundet midtflik og to smalere og spissere sidefliker. Ikke sjelden boltrer dyr seg i grenverket.

For øvrig gjør den gotiske stil seg forholdsvis sterkt gjeldende på de bevarte horn, sterkere enn i det som er i behold av islandsk *treskurd* fra middelalderen, hvor den eldre stilen, den romanske, dominerer.

„Korsbæringshornet“ (fig. 4) har litt tidlige trekk ved siden av de senmiddelalderske. I scenen med Kristus på korset med Maria og Johannes virker f. eks. håndstillingen hos de to tidlig, likeså hele holdningen hos den korsfestede, mens formen på lendeledet, og korsarmene i form av stammer med grener har et noe senere preg, fra det 15. århundre eller omkring 1500.

Fig. 4. Detalj av drikkehorn, „Korsbæringshornet“. Total lengde 38 cm. Þjóðminjasafn Íslands. Foto Gísli Gestsson.

Også dette hornet er inndelt i soner. I øverste hovedsone er det en ringkjede, et motiv som går igjen på flere horn. I nyere tid har dette hornet fått en liknende behandling som Ursula-hornet, men dette er omgjort til brennevinshorn istedenfor til krutthorn. Kristus på korset er det fornemste motiv, og er plassert i den største ringen i kjeden, mens Kristus som bærer sitt kors (fig. 5), fins i den

Fig. 5. Detalj av „Korsbæringshornet“ (jfr. fig. 4). Foto Gísli Gestsson.

neststørste. En kvinne til høyre i denne scenen har glorie og forestiller sannsynligvis Jesu mor, Maria. En figur til venstre er skadet. Det ser helst ut som en bøddel eller en djevel. (En tredje ring har en fremstilling av Isais rotskudd, også kalt „Jesse rot“. Det er kong Davids far, Isai, som ligger og sover, og stamtreet vokser opp fra munnen hans.) *Innskrifter* hører med til den dekorasjonen som ofte går igjen. En innskrift øverst på hornet (lite synlig på bildene) er på latin og lyder: „AMOR VINCIT OMNI[A]“. (Kjærligheten overvinner alt.) Noen langsgående innskrifter er på islandsk: „heilagi Kristur – hjalpa oss.“ (På hornets nederste del er lite av den opprinnelige overflaten bevart.)

Det eneste kjente islandske drikkehorn i norsk privateie (fig. 6–7) har en meget fin dekorasjon. „St. Nikolaus-hornet“ bør det helst hete, etter figuren i det største av de to bufelftene, på utsiden av billedsonen. Helgenen er i bispedrakt og holder bok og krumstav. Han kunne ha vært vanskelig å identifisere hvis ikke innskriften hadde kommet til hjelp. Den er på latin og lyder: „S.nicho-

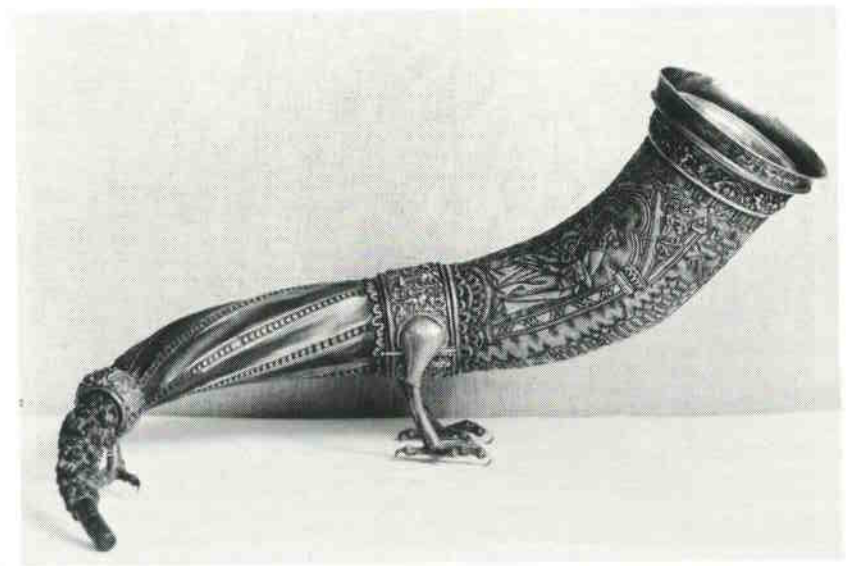

Fig. 6. „St. Nikolaus-hornet“. Lengde 74 cm. I norsk privateie. Foto Teigens Fotoatelier.

Fig. 7. Detalj av „St. Nikolaus-hornet“ (fig. 6). Foto forf.

laus.ora“ og „S.petre.orap“ (underforstått: pro nobis. S = Sancte).¹⁴) Apostelen Peter står ganske riktig under den andre buen med bok og nøkkel. Begge de hellige menn står under tredelte buer og spisse gavler som hviler på søyler. „Krabbene“ på disse gotiske gavlene er små treflikete romanske blad i den mest karakteristiske islandske utformning. Det kan tenkes at bladformen ytterligere kom til å befestes sin posisjon fordi liknende småpalmetter faktisk dukket opp i europeiske bokillustrasjoner bortimot og omkring 1500. Skriftypen her kan kalles „bandletur“. Bokstavene ser ut som de er laget av bånd som er bøyd til, men de bygger på gotiske minuskler. Den islandske skriftekspert Gunnlaugur Briem har vist at bandletur er en forløper for det egentlige „höfðaletur“ som kom til å bli så meget brukt.¹⁵)

De forgylte sølvbeslagene er utenlandske. De to nederste sitter fast, så det har ikke vært mulig å se på partiene under dem. Den vridde delen mangler ikke her heller. Den er prydet med perlerader. Spissen må være nyere, kanskje skjøtt på under beslaget. Skurden her har iallfall nyere preg. Den består av sterkt plastiske bladtunger, og ytterst ender det hele i en fløyte.

Mange gåter knytter seg til hornenes fortid – til deres vandringer før de havnet der de er i dag. Til et par av dem knytter det seg sanne røverhistorier. De er i sin tid blitt røvet fra sine eiere. Dette er tilfelle med „Treenighetshornet“ i Grünes Gewölbe i Dresden i Øst-Tyskland og med det nevnte Velkenhornet.

„Treenighetshornet“ (fig. 8) er meget innholdsrikt. Det er det aller lengste vi vet om av de islandske drikkehornene, over 85 cm langt. Til Dresden kom det sannsynligvis noe etter år 1570. En dansk historiker, Jørgen Steen Jensen, har en interessant forklaring på hvordan det havnet der. Han har kommet over dokumenter som synes å vise at det er identisk med et horn som en dansk soldat røvet fra Växjö domkirke i Småland i 1570. Fra denne soldaten gikk hornet til hans overordnede i den danske hær, videre

Fig. 8. „Treenighetshornet“. Lengde ca. 86 cm. Grünes Gewölbe, Dresden. Foto Teigens Fotoatelier.

til kong Frederik II av Danmark, som igjen forærte det til sin svoger kurfyrst August av Sachsen.¹⁶⁾ Men man kjenner ikke omstendighetene omkring dets utvandring fra Island til Sverige.

Spørsmålet om ferasen har hittil ikke kunnet avgjøres med sikkerhet. På grunn av størrelsen kan man gjette på at det er et uroksehorn (som i tilfelle må ha kommet utenfra til Island før det ble utskåret. Uroksen må ha blitt utryddet i Norden iallfall i vikingtiden, noen mener allerede i steinalderen, men i Mellom-Europa først i det 17. århundre).¹⁷⁾

Bare aller øverst, om munningen, har hornet et sølvbeslag. Dette er forholdsvis smalt og enkelt og visstnok ikke islandsk. Det vanlige er at beslagene er utenlandske og meget yngre enn skurden. Utskjæringene brer seg over hele den utvendige overflaten, med den vanlige inndeling i soner eller belter. Her er de særskilt

tallrike. Ornamentale border skiller de bredere soner fra hverandre. I dette tilfelle har tre av de brede sonene forskjellige religiøse fremstillinger i arkitektonisk innramning – rundbuer båret av søyler som er dekorert med forskjellige border, – mens den fjerde sonen har rifler som snor seg rundt hornet og gir inntrykk av at denne delen er vridd. Et slikt vridd parti er som nevnt karakteristisk for islandske drikkehorn, selv om det ikke forekommer på alle. Spissen er formet som en drake med en mann i kjeften (fig. 9). Mannen har en meget høy hatt på hodet. Det meste av kroppen hans er forsvunnet mellom drakens tanngarder. Drakens kropp og hode er forbundet ved en tynn hals med en løs ring omkring, formet som en båndfletning. Vinger og føtter er tydelig markert.

Det har vist seg fruktbart å sammenlikne dekorasjonen på dette hornet med illustrasjoner i liturgiske bøker og tidebøker trykt i Paris i slutten av det 15. og begynnelsen av det 16. århundre, men her faller draken med mannen utenfor! Derimot gjenkjenner vi en bord som danskene kaller „båndomvunden stav“ (ved draken (fig. 9), og helt øverst ved beslaget). Her er det egentlig et båndomvundet *tre*, for staven har sidegrener med små „islandske“ blad.

Bordene på hornet gjenfinnes f. eks. i noen border brukt som innramning om bilder i tre tidebøker (bønnebøker til privat bruk), trykt henholdsvis i 1504, 1505 og 1510 (fig. 10). Den nederste har det båndomvundne tre, her med avkuttete grener. Den øverste borden har også paralleller på hornet, og siksakborden med halvrossetter finner vi igjen på Velkenhornet (fig. 23).

De øvrige bordene på treenighetshornet likner også på noen i bøkene, men båndfletningsmotivene hører til i en eldre islandsk tradisjon, i likhet med drakemotivet. Helt islandsk er også innskriften i et av beltene. Skriftypen er en form for „höfðaletur“, som ennå likner på „bandletur“. Höfðaletur er særegent for islandsk skurd. Det var alltid i flatt relieff. Innskriftene vi kjenner fra middelalderen, er forholdsvis lette å tyde, senere blir de

Fig. 9. Spissen på „Treenighetshornet“. Foto Pfaunder, Staatliche Kunstsammlung, Dresden.

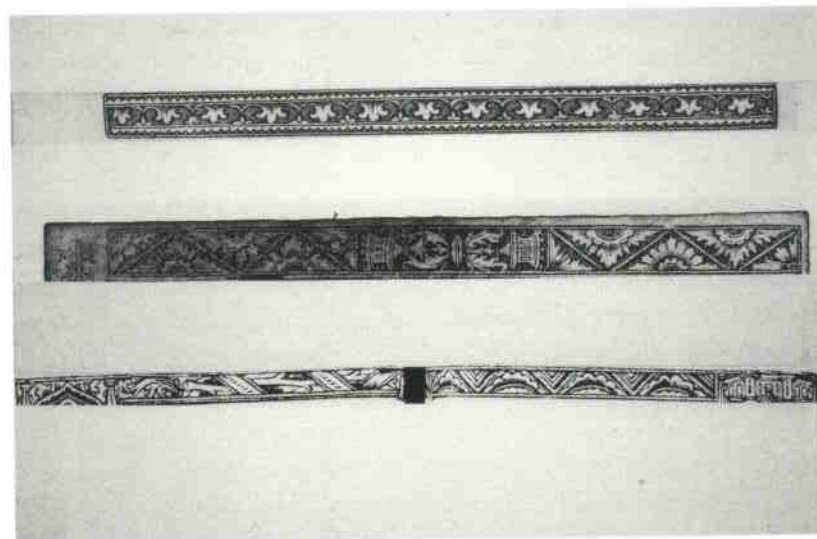

Fig. 10. Border brukt som innramning om bilder i tidebøker trykt i Paris i 1504, 1505 og 1510. (Bibl. Nat. Rés. B. 8692, Vélins 1509 og Vélins 1641.) Utsnitt av fotos fra Bibliothèque Nationale, Paris.

vanskeligere. På hornet står „heilagrar þrenningar“ (genitivformen av „heilög þrenning“, „den hellige treenighet“). I dette tilfelle er to bånd trukket igjennom bokstavrekken og danner et flettemønster eller vevmønster (entrelac) med den.

Figurfremstillingene under buer øverst er den hellige treenighet og de fire evangelistsymboler. Det er engelen for Matteus, og oksen for Lukas, med navnene på skriftbånd. (Løven for Markus og ørnen for Johannes er ikke synlige på fig. 8, heller ikke treenigheten, som selvsagt inntar hedersplassen på utsiden av øverste billedsone.)

Mellomste billedsone er også delt i tre ved buer på søyler, og det første motivet er Kristus og apostlene (ikke synlig på bildet). Det andre er Maria med barnet omgitt av kvinnelige helgener (delvis synlig). Kvinnen på Marias høyre side må være Sta. Katarina, for hun har et sverd til attributt. Det tredje motivet er en pave og

andre geistlige, til venstre. Nederste billedsone er delt i ett smalt og ett bredt buefeldt. I det smale står Johannes døperen med lam og kors til attributter. Det brede feltet har en dommedagsfremstilling med mange figurer.

Hovedmotivet er treenigheten i øvre sone (fig. 11). Den treenige Gud er her fremstilt med én kropp og ett hode med tre ansikter. Den holder foran seg et treenighetssymbol, en trekantet figur med runde medaljonger i hjørnene og på midten. Med innskårne minuskler med forkortelsestegn er det her skrevet „pater“, „filius“ og „spiritus sanctus“ i hjørnene, „deus“ i midten. På båndene mellom medaljongene står det „non est“ og „est“. Når en leser alt i sammenheng, kommer en frem til følgende: Faderen er ikke Sønnen, Sønnen er ikke Den hellige ånd, Den hellige ånd er ikke Faderen, (men:) Faderen, Sønnen og Den hellige ånd er (alle) Gud.

Slike treenighetsfremstillinger hører med blant motivene som illustrerer bøker trykt i Paris før og etter 1500. Det gjelder både tidebøker og de liturgiske bøker til kirkelig bruk som kalles missaler og breviarier. Et typisk eksempel er treenigheten i et breviarium fra 1514 (fig. 12). Det kan nevnes at *Missale Lundense*, også trykt i Paris, og samme år, til bruk i Lund kirkeprovins som omfattet det som dengang var Danmark, har et helt tilsvarende bilde. Bokillustratørene har overalt spart seg umaken med å gjengi draktfolder i og omkring trekanten, mens skjæreren her har vært meget samvittighetsfull. Han er en avviker også i det at han har valgt å omgi Kristi hode med bladverk istedenfor med en glorie. – Hans fremstilling er visstnok det eneste bevarte eksempel av nordisk herkomst på „den fullstendige treenighet“, *kombinasjonen* av guddommen med tre ansikter og den symbolske trekant med innskrift.¹⁸⁾

De geistlige herrer i mellomste billedsone (fig. 13) viser ikke liten likhet med dem i et tresnitt i *Breviarium Nidrosiense* (fig. 14),

Fig. 11. Detalj av „Treenighetshornet“. Foto Pfauder, Dresden.

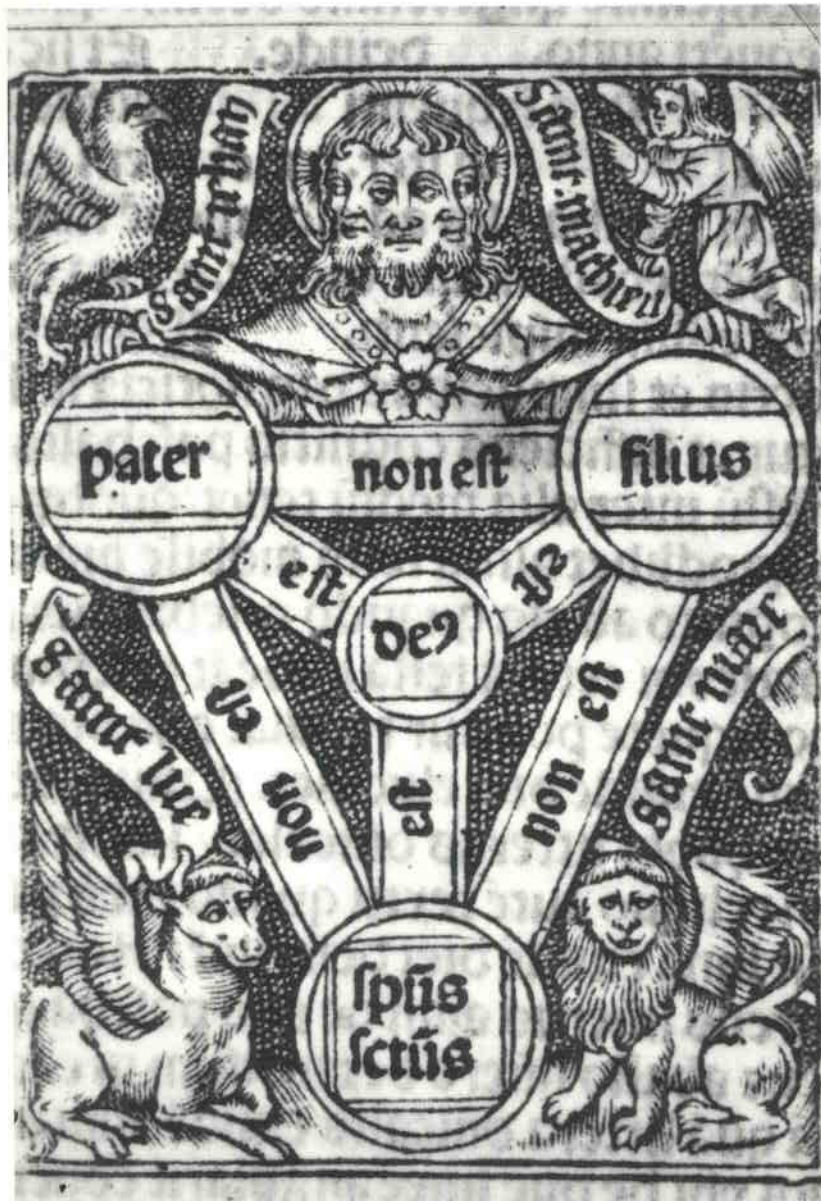

Fig. 12. Treenighetsfremstilling (tresnitt) på tittelsiden i et breviarium (Vélins 2892) trykt i Paris 1514. Foto Bibliothèque Nationale, Paris.

som ble trykt i Paris i 1519 til bruk i Nidaros kirkeprovins (som også Island tilhørte). Det skal ha tjent som mønster for *Breviarium Holense*, en av de første bøker trykt på Island, 1534 eller noe senere, men bare bevart i fragmenter. Fire av herrene skal sikkert være de fire store kirkefedre, hvorav pave Gregorius i midten, og Hieronymus i abbeddrakt til høyre. Tross alle likhetspunkter med bildet i Breviarieret har skjæreren holdt på noen urolige og krusete draktfolder som først og fremst hører hjemme i det 15. århundre.

Dommedagsbildet i nederste billedsone (fig. 15–16) er temmelig sammentrengt, men blir klarere ved sammenlikning med en tilsvarende fremstilling i en tidebok fra 1498 (fig. 17), hvor alle motivene gjenfinnes: Kristus med korsglorie og med tydelige sår, sittende med føttene på verdenskulen, høyre hånd løftet til velsignelse. Engler som blåser i basun, Maria i forbønn. Mennesker som står opp fra gravene, engler som hjelper dem. Djevler som støter folk ned i helvete. Den arkitektoniske innramning med buer på søyler prydet med border har også sine paralleller på hornet. Ved sammenlikningen blir det ellers enda klarere at skjæreren har vært temmelig djerv og ikke tatt smålige hensyn til figurenes anatomi, hvilket kanskje ikke kan være helt lett når man skjærer i horn. Ansiktstrekkene er påfallende grove, men på den annen side er ornamentikk og bokstaver skåret med stor presisjon.

Alt tatt i betraktning skulle det ligge nær å tidfeste treeninghetshornet til noe etter 1500. Tidebøker og liturgiske bøker har sikkert vært viktige formidlere av motiver både før og etter boktrykkerkunstens oppfinnelse, ikke minst hos de bokelskende islendingene.

Blant de andre hornene fra den egentlige middelalder fins det ett som står treeninghetshornet så nær både i figurstil og bokstavformer at det godt kan være utskåret av samme skjærer. Det er imidlertid mindre enn halvparten så langt og uten den store rikdom på motiver. Det er „St. Mikaelshornet“, i dansk privateie

Fig. 13. Detalj av „Treenighetshornet“. Foto Pfauder, Dresden.

Fig. 14. Trensnett i Breviarium Nidrosiense, trykt i Paris 1519. Reproduksjon etter lyskopi.

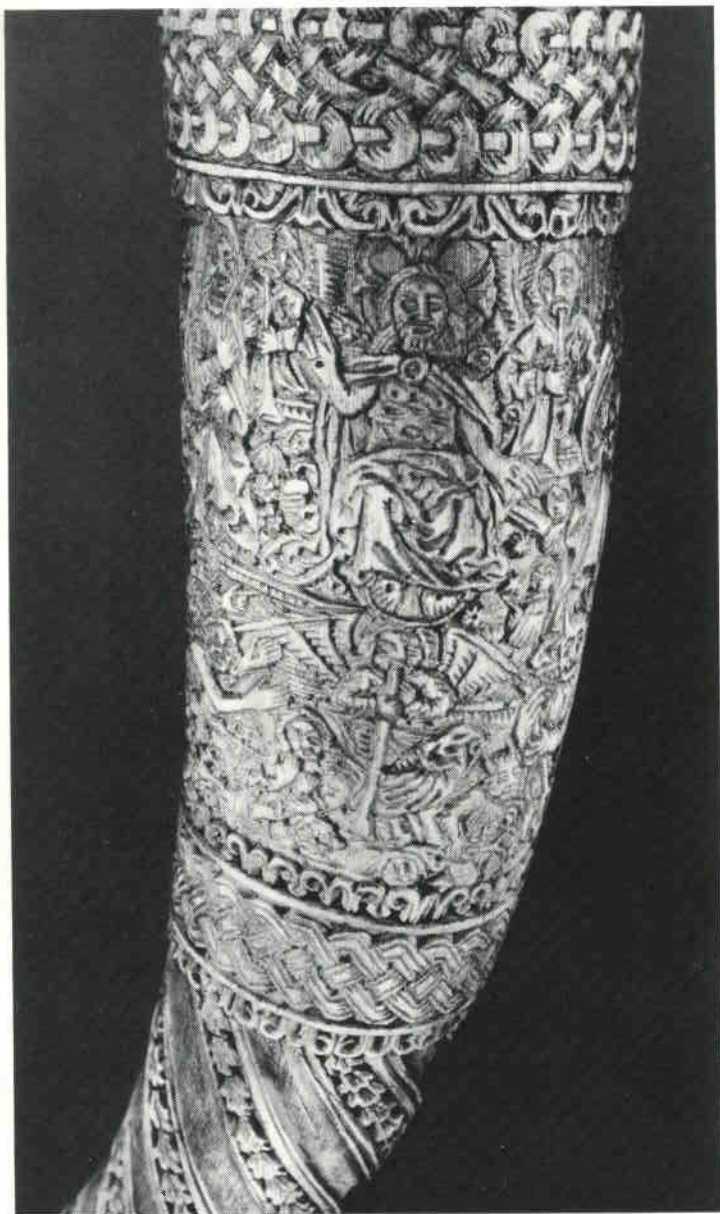

Fig. 15. Detalj av „Treenighetshornet“. Foto Pfauder, Dresden.

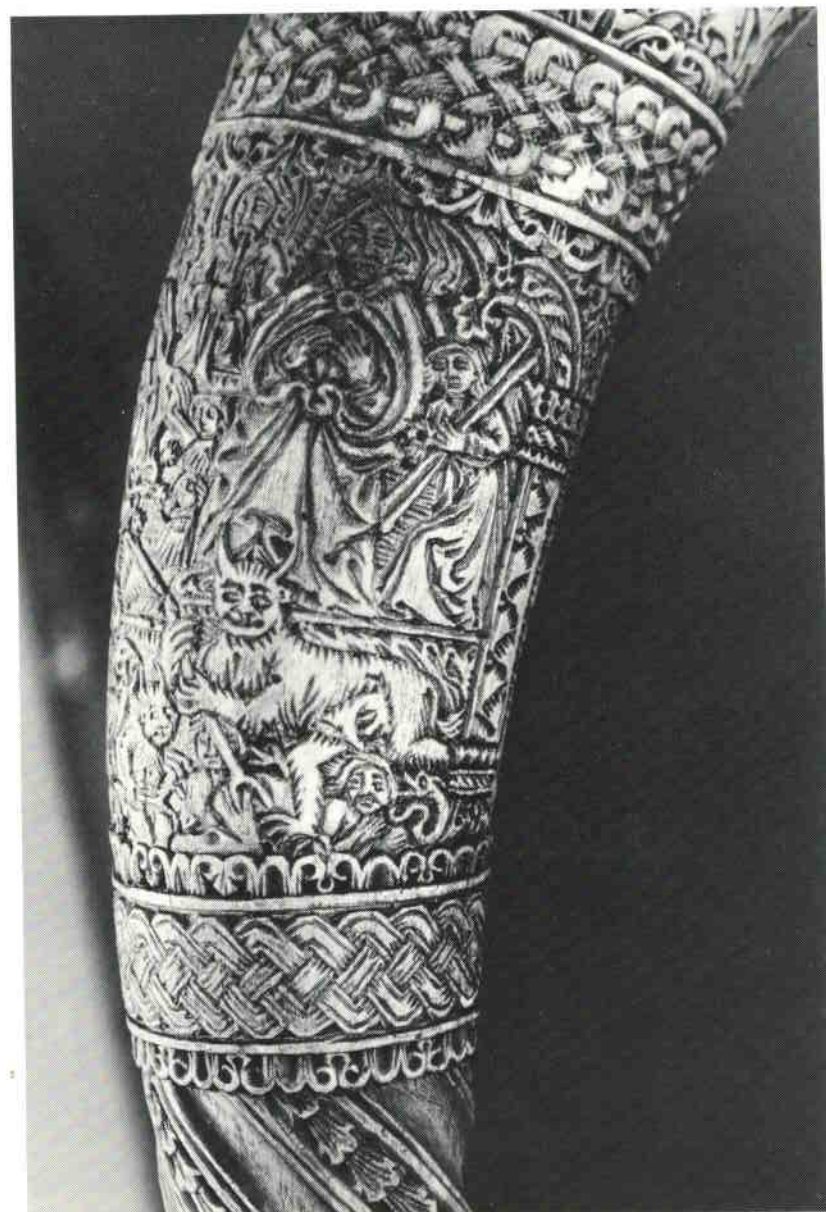

Fig. 16. Detalj av „Treenighetshornet“. Foto Pfauder, Dresden.

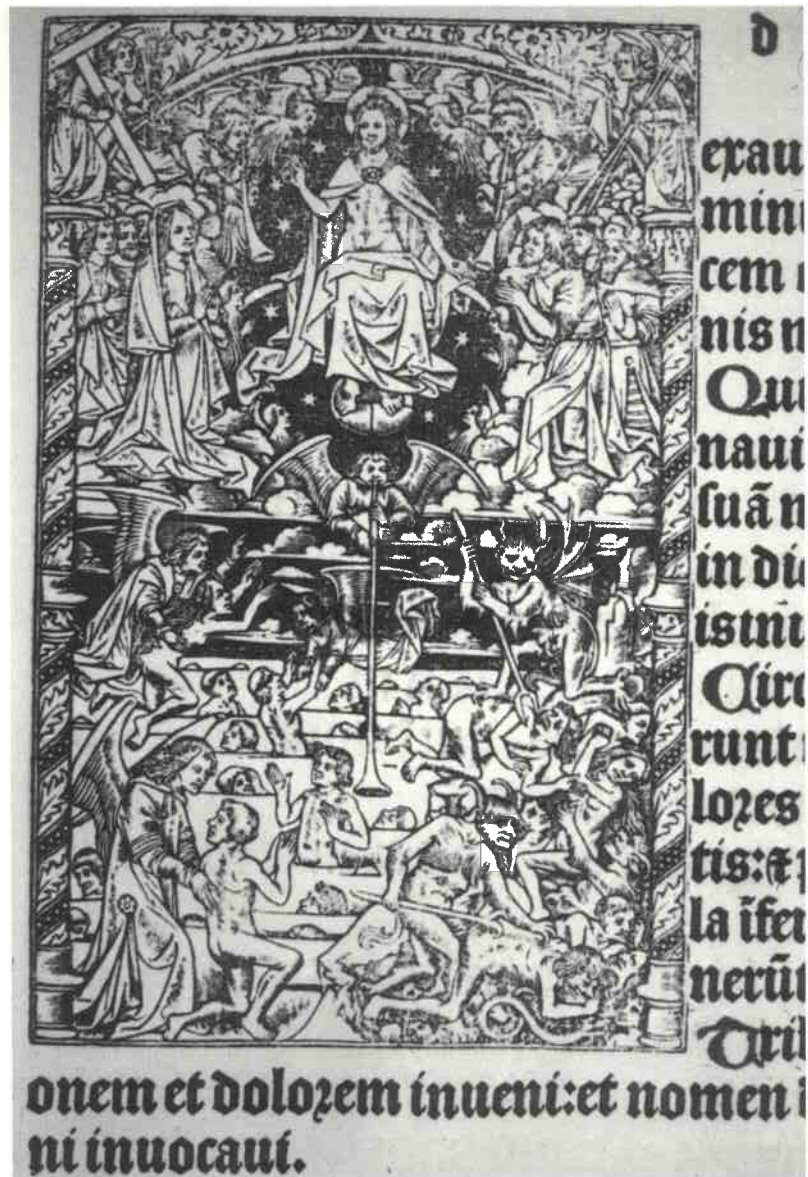

Fig. 17. Dommedagsfremstilling i en tidebok trykt i Paris 1498. (Rés. B. 2939. Repr. etter lyskopi fra Bibliothèque Nationale, Paris.)

(fig. 18). Det har bare én figurscene, erkeengelen Mikael som veier sjeler på dommedag. Mikael har de samme grove ansiktstrekk som figurene på treenighetshornet. Men hårfasongen avviker noe. Denne finnes forresten gjentatt til stadighet i den kjente islandske tegneboken fra det 15. århundre.¹⁹⁾ Mikael holder vekten (fig. 19). Et nakent menneske (en menneskesjæl) står i den ene vektskålen, mens en figur med glorie, sannsynligvis Maria, hjelper til med å gjøre det tungt nok. En djevil bruker en stokk med krok i enden (båtshake?) for å gjøre den andre vektskålen tung, slik at menneskesjelen som blir veid, skal bli funnet for lett. En ringkjede med bånd igjennom og fabeldyr over og under pryder resten av denne sonen (fig. 20). Fabeldyr eller blandingsvesener hører middelalderen til.²⁰⁾ Disse har kropper som løver, men det nederste dyret har vinger, det øverste menneskeansikt med lang nese. Höfdaletur-innskriften nedenfor billedsonen sier: „sancte michael ora“ („pro nobis“ er det ikke blitt plass til). (Den neste brede sone, med rankeornamentikk i „islandsk stil“ er noe avslutt, og nederste del har fått nyere utskjæringer.)

„Velkenhornet“ (fig. 1, 21–23) har fått sitt navn i henfarne tider. Det kommer av Velkje, en gard i Granvin i Hardanger, hvor det i sin tid havnet etter at det var røvet fra sin islandske eier før 1600. Eieren var lagmann Eggert Hannesson, og hornet skal ha blitt stjålet fra ham enten på Saurbær på Raudasandur (Bardastrandarsýsla) i 1579 eller mens han var i Danmark.²¹⁾ I 1911 ble det innkjøpt til Kunstindustrimuseet i Kristiania, ikke fra Hardanger, men fra England, hvor det da var havnet.²²⁾ Sølvbeslagene er som nevnt laget i København i 2. halvdel av det 16. århundre, mens utskjæringene må være fra 1. halvdel av århundret.²³⁾

Det har den vanlige inndelingen i soner. Øverst figurfremstillinger, deretter et belte med ornamentikk. En annen billedsone skjules av sølvholken. Da denne sitter løst, kan det konstateres at der står apostelen Andreas med bok og Andreaskors, og at resten

Fig. 18. Detalj av „St. Mikael-hornet“. Total lengde ca. 40 cm. I dansk privateie. Foto Jørgen Svendsen A/S Foto Studio, Odense.

Fig. 19. Detalj av „St. Mikael-hornet“ (jfr. fig. 18). Foto Jørgen Svendsen A/S Foto Studio, Odense.

Fig. 20. Detalj av „St. Mikael-hornet“ (jfr. fig. 18). Foto Jørgen Svendsen A/S Foto Studio, Odense.

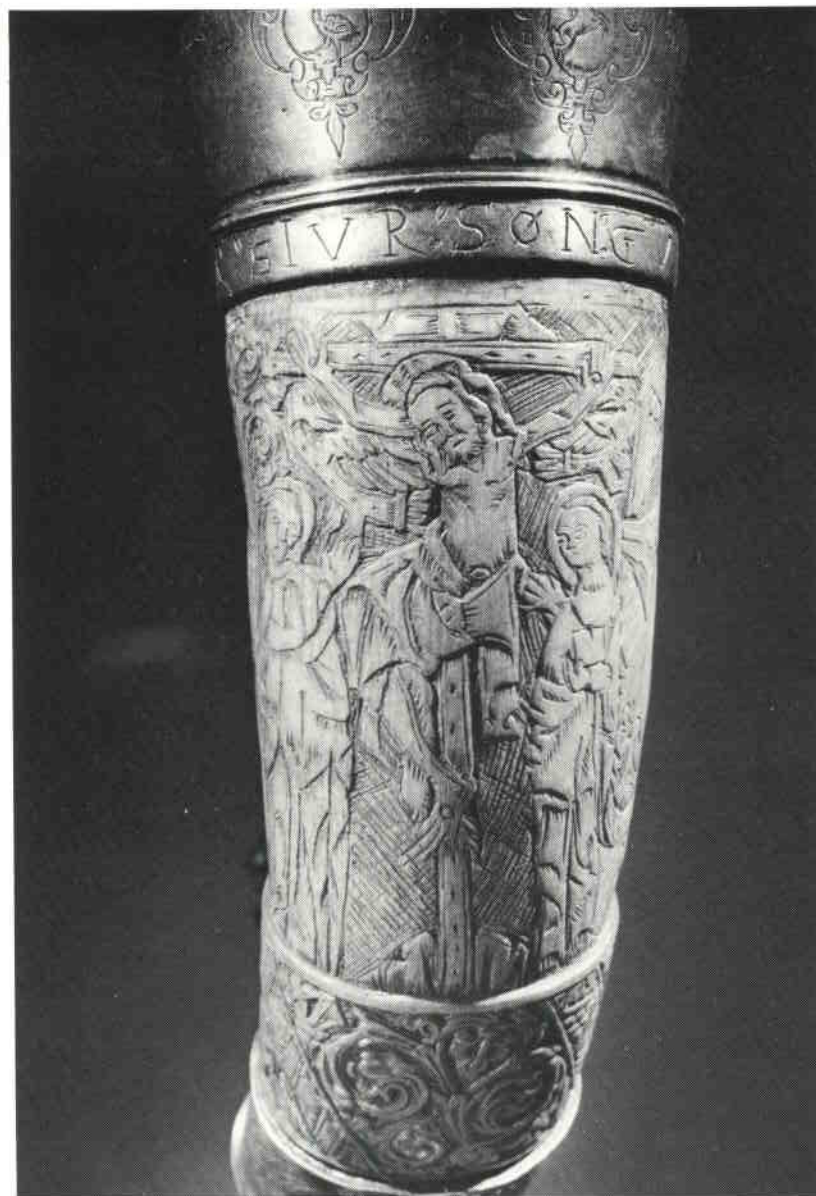

Fig. 21. Detalj av „Velkenhornet“ (jfr. fig. 1). Foto Teigens Fotoatelier, Oslo.

av sonen har fabeldyr og noen plantemotiver. Så følger et innskriftbelte med höfdaletur, hvor det står: „ihesus/kome/til“. Endelig det vridde parti med noen små border mellom riflene.

Figurfremstillingene er i usedvanlig lavt relieff. Det er bare så vidt at figurene hever seg over den skraverte bunnen. I fremstillingen av Kristus på korset med Maria og Johannes på hornets utside (fig. 21) har Kristus-figuren en utformning som var vanlig i det 14. århundre. – Her er feltet ikke oppdelt ved søyler eller ringer. Det er et tre som skiller Maria ved korsets fot fra St. Olav (fig. 22) som holder øks og rikseple og bærer preg av å tilhøre det 16. århundre. På den andre siden av Johannes ses erkeengelen Mikael, denne gang i sin funksjon som drakedreper og ikke som sjeleveier (fig. 23). Han kjører lansen ned i drakekjeften. Mellom St. Olav og St. Mikael sitter Maria med barnet (skimtes til venstre på fig. 22, til høyre på fig. 23), merkelig skissemessig utført i forhold til ornamentikken som er omsorgsfullt gjennomarbeidet. Det er planteornamentikk i tilnærmet „islandsk stil“, med enkelte dyr i slyngningene. Denne ornamentikken er fordelt i tre felter, skilt fra hverandre ved smalere felter med border, og én av bordene er den „båndomvundne stav“. En annen er siksakborden med bladverk (fig. 23) som likner halvrossettene fra en fransk tidebok (den midtre på fig. 10).²⁴⁾

Et horn som tilhører Universitetet i Uppsala, har for det meste ornamenten vi kjenner igjen (fig. 24–25). Fabeldyret i en av de store rankespiralene ser ut til å være en griff. I den andre rankespiralen ses et spebarn, på gammeldags vis surret i reiver. Barnet holdes av en løve. Hva dette skal symbolisere, er ikke klarlagt. Innskriften inneholder en bønn på islandsk. Bokstavene er ikke höfdaletur, men majuskler, nærmest såkalt munkaletur (munke-skrift), av forholdsvis lett forståelig type.

Det er ikke vanskelig å finne middelaldermotiver i *nyere* islandsk skurd. Dette gjelder både treskurd og hornskurd. Harry

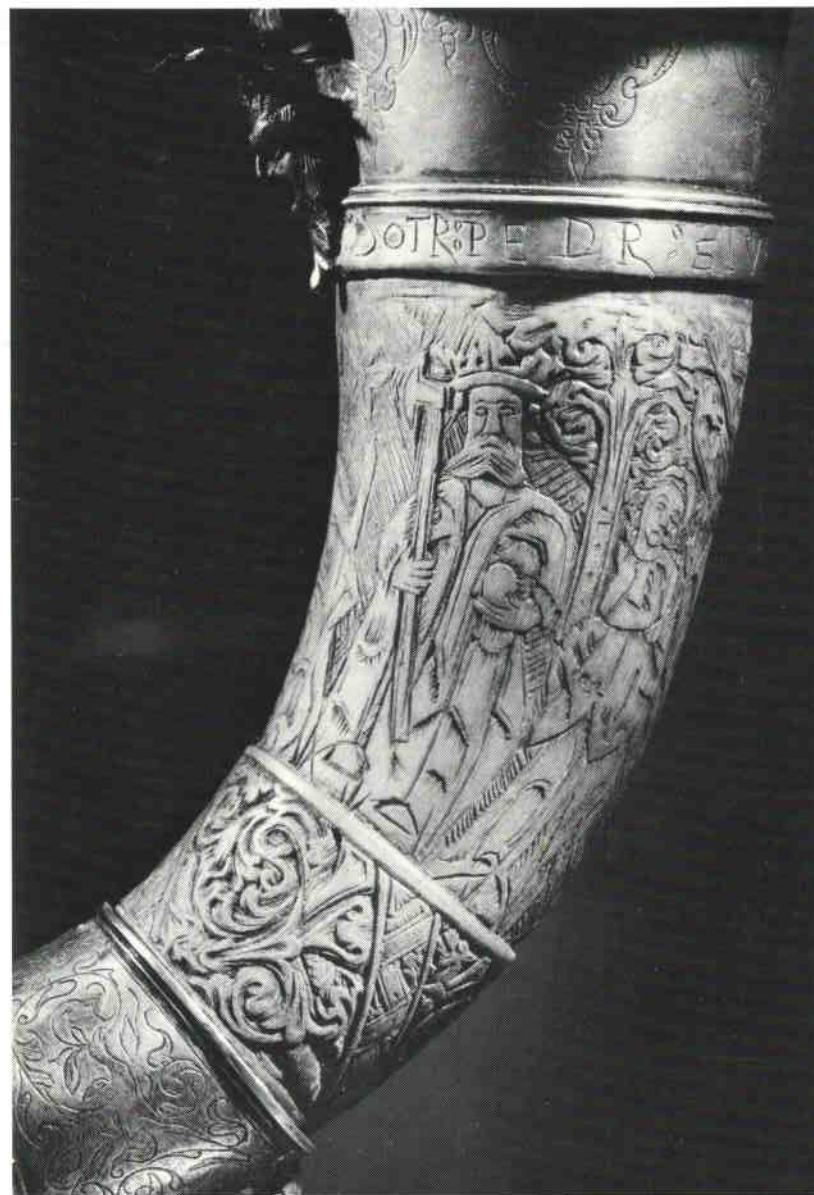

Fig. 22. Detalj av „Velkenhornet“ (jfr. fig. 1). Foto Teigens Fotoatelier.

Fig. 23. Detalj av „Velkenhornet“ (jfr. fig. 1). Foto Teigens Fotoatelier.

Fett fant slik en imponerende stabilitet i den islandske bokilluminasjonskunsten at han grep til uttrykket „egyptisk“²⁵), og en kunne fristes til å si noe liknende om skurden. Denne viser også en utpreget konservatisme, som naturligvis er geografisk og historisk betinget, og som gjør den spesielt interessant sett med utenlandske øyne. Men denne konservatismen gjør det ofte uhyre vanskelig å *datere* islandsk skurd.

Fig. 24. Islandsk drikkehorn, 30 cm langt. Uppsala universitet, Gustavianum, Uppsala.

Middelaldertradisjonen var likevel ikke enerådende etter reformasjonen. Det kan også påvises innslag av nyere stilarter.

Av hornene fra etterreformatorisk tid skal fem stykker gjennomgås. – I hornskurd så vel som i treskurd viser det seg stadig at de fremstilte mennesker følger moten i sterkere grad enn ornamentikken gjør. Dette er tilfelle på „Keiserhornet“ i St. Annen-Museum i Lübeck (fig. 26). Det er ikke noe „trekeiserhorn“, for den ene av de tre kronede figurer plassert i ringer i billedsonen er Olav den hellige, „SANCTE OLAVVS REX NORVEGIE“ (fig. 27). De to keiserne er Konstantin den store og Karl den store. De er her blitt noe preget av renessansestilen, de har ikke lenger det

Fig. 25. Detalj av drikkehorn (fig. 24). Foto Gunnar Eriksson, Uppsala.

typisk middelalderske antrekk. Middelalderen møter vi i plante- og dyremotivene og i de fleste innskriftene, som står med höfdaletur og til dels med „munkaletur“. Dyret på hornspissen (fig. 28) er her løveliknende, og kanskje sitter mannen mellom to dyr, for han presser to hoder inn til seg, og kjeftene åpner seg mot armene hans. Selv har han ikke middelalder-drakt, men klær som var på moten under renessansen.

Et av de få daterte drikkehorn (fig. 29) bærer årstallet 1598. Det

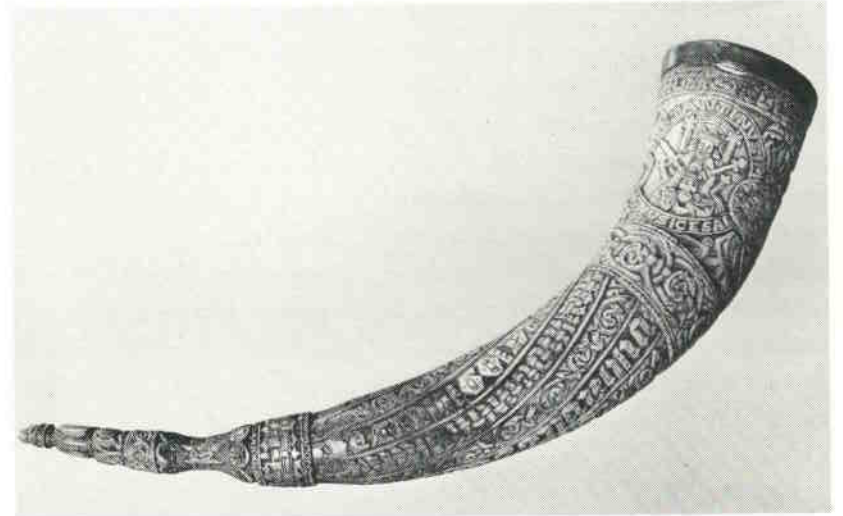

Fig. 26. „Keiserhornet“. Lengde 55 cm. St. Annen-Museum, Lübeck (Sammlung Melle). Foto Wilh. Castelli, Lübeck.

står innskåret i et belte på midten, sammen med eierens navn, Þorleifur Ásmundsson. Hornet har figurscener i tre soner. De virker ikke særlig middelalderske, men kan fortelle ganske meget om renessanseantrekk. Det er bryllupet i Kana øverst, deretter noen scener fra Det gamle testamente: Judiths drap på Holofernes, og nederst Absalons død i treet. Det var kong Davids sønn Absalon som ble hengende i et tre, så forfølgerne kunne drepe ham (fig. 30). (Muldyret han red på, er her en hest.) Innskriftene forteller hva scenene forestiller. Den øverste innskriftlinjen er med

höfðaletur. *Spissen* på hornet har det gammelkjente middelalderiske motiv mannen i drakekjeften. Her er bare underkroppen inne, og mannen har grepet fatt i drakekjevne.

I dette tilfelle er det ganske sannsynlig at vi kjenner skjærerens navn. Det er bevart flere arbeider som står dette nær, to drikkehorn til og en del plater av hvalben med gjennombrutte utskjæringer.²⁶⁾ Platene har i sin tid prydet prekestolen i Skarð kirke i Rangárvallasýsla, og skjæreren var en bonde på samme sted ved navn *Brynjólfur Jónsson*. På en av disse platene står årstallet 1606.

I 1977 fikk jeg forelagt fotografier av et utskåret horn (fig. 31) med spørsmål om hvor det vel kunne stamme fra. Det var eieren, i Rochester, Minnesota, som gjerne ville vite det. – Hornet er islandsk, det kan det ikke være tvil om. Vi finner igjen mange karakteristiske trekk: inndelingen i soner, figurframstillinger i ringer, med den viktigste figurscenen i den største ringen, mange fabeldyr, innskrift med munkaletur. Gunnlaugur Briem har sett innskriften på fotografier og har uttalt at den må være islandsk. Dessverre er den noe skadet, og det har ennå ikke lyktes å tyde den i sin helhet. Sølvbeslagene er nyere, sannsynligvis fra slutten av det 19. århundre.

Det er fristende å kalle dette hornet for „Abraham-hornet“. Det ligger nær å tro at hovedscenen (fig. 32) er gammeltestamentlig, og at det er Abrahams møte med Melkisedek som er skildret. 1. Mosebok 14, v. 18–20 forteller at etter at Abraham hadde overvunnet sine fiender i et stort slag, kom Melkisedek, kongen i Salem, ut til ham med brød og vin. Melkisedek var også prest for den høyeste Gud, og han velsignet Abraham. Motivet ble brukt i europeisk kunst alt fra tidlig i middelalderen. Det er til dels blitt tolket som et symbol på nattverden.²⁷⁾ Gammeltestamentlige helter og heltinner var imidlertid særskilt populære etter reformasjonen, og motivet kjennes bl. a. fra den nederlandske *Piscator-bibelen*, som ble utgitt i Amsterdam i 1614 og senere, og særlig var illustrert med kobberstikk fra århundret før. Den halvt knelende

Fig. 27. Detalj av „Keiserhornet“ (fig. 26).

Fig. 28. Spissen på „Keiserhornet“ (fig. 26), sett fra to sider.
St. Annen – Museum, Lübeck.

Fig. 29. Islandsk drikkehorn med årstallet 1598. Lengde 47,3 cm. Nationalmuseet, København (3. afd.).

Fig. 30. Detalj av drikkehornet fra 1598 (fig. 29). Nationalmuseet, København.

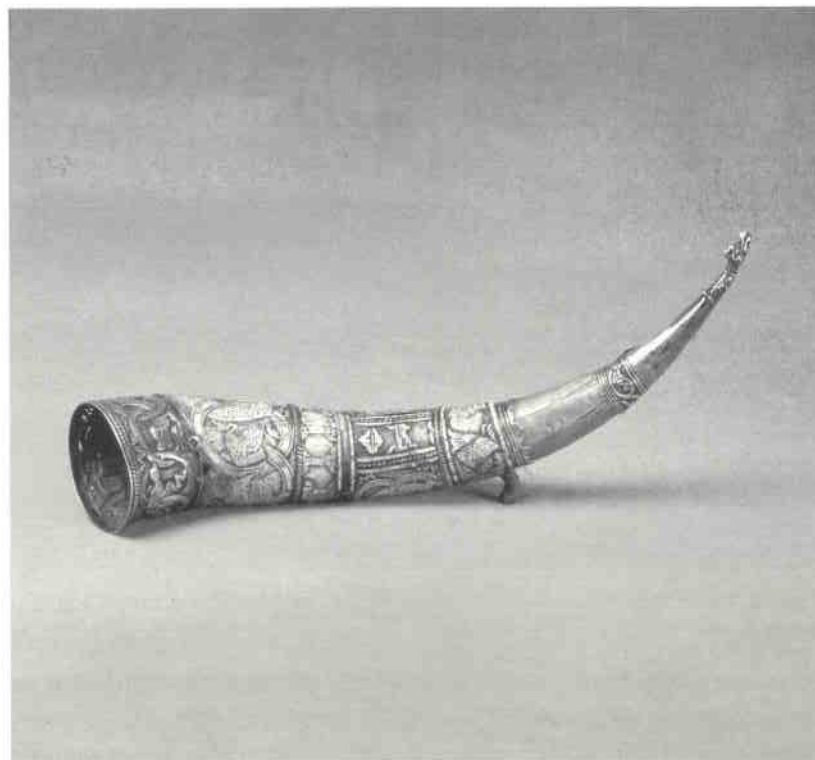

Fig. 31. „Abraham-hornet“. Lengde (selve hornet uten beslag) ca. 42 cm. Universitetets Oldsaksamling, Oslo. Foto Arve Kjerseim, Riksantikvaren, Oslo.

figuren på hornet, som er iført romersk feltherrehjelm, har en slående likhet med Abraham i fremstillingen der.²⁸⁾ Melkisedek står med vinkannen løftet, mens overrekkelsen av brødet er blitt noe uklar. Den stående mannens drakt er ikke noen prestedrakt, men kunne godt være kongedrakt, og tidligst høre hjemme i det 15. århundre. Her kan to forskjellige forbilder være brukt. Hornet er for tiden i Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Flere av drikkehornene fra etter reformasjonen har planteornamentikk i „islandsk stil“ som *hovedmotiv*. Ett av disse (fig. 33) ble så sent som i 1950 innkjøpt på det frie marked til Kunstindustri-

Fig. 32. Detalj av „Abraham-hornet“ (fig. 31). Foto Arve Kjersheim, Riksantikvaren, Oslo.

museet i Oslo. Her er bånd trukket igjennom ornamentikken, og enkelte dyr forekommer. I det brede innskriftbeltet står: „mines/horn/heil“. I det smale innskriftbeltet øverst er skjæreren kanskje ute og fisker etter ros ved å si at dette arbeidet er så stygt at det ikke kan bli verre. Og det sier han på vers med både bokstavrim og enderim: „alllott/i/illa/fer/suo/ad/ei/ma/uer/“.²⁹⁾

Et utskåret toppstykke av tre, sannsynligvis fra et skap (fig. 34), har beholdt spiraloppstillingene fra den gamle „islandske stil“. Her er også en sammenfletning av stengler og spyd som gjør at vi får små flettemotiver (entrelacs) mellom spiralene. De forholdsvis store bladene avviker imidlertid noe fra de vanligste. Her er det mennesker og dyr i rankene, og menneskene er to renessanseherrer.

Stykket har et våpenskjold på midten. Foruten årstallet 1638

Fig. 33. Islandsk drikkehorn, 34 cm langt. Kunstindustrimuseet i Oslo. Foto Teigens Fotoatelier, Oslo.

står her monogrammet T S, som er biskop Þorlákur Skúlasons monogram. Og stykket er funnet på loftet i Hólar domkirke.

En tekstil med det samme monogram, en S som slynger seg om en T, befinner seg under et brodert portrett av biskop Þorlákur Skúlason, muligens forarbeidet av hans datter.³⁰⁾ (Nå i Þjóðminjasafn Íslands.)

Fig. 34. Toppstykke (til skap?). Furu. Bredde 75 cm. Årstall 1638. Þjóðminjasafn Íslands. Foto Gísli Gestsson.

Det viser seg at det fins et drikkehorn med et liknende monogram på et ovalt messingbeslag (fig. 35). (Beslagene på hornet ser i dette tilfelle ut til å være islandske.) Imidlertid er ikke monogrammene helt like. Den lodrette del er forlenget oppover her, som en stor I. Elsa E. Guðjónsson har den teori at monogrammet er I + T og S og står for Jón Þorláksson, Þorlákur Skúlasons sønn. Dette virker overbevisende. Bjørnen som er brukt som hjelmtegn over våpenskjoldet, forekommer nemlig i våpenet til en annen i samme familie, nemlig biskop Gísli Þorláksson, Jón Þorlákssons bror.³¹⁾ Selv var Jón sysselmann i Múlasýsla fra 1671 av.

Hornet (fig. 36) som beslaget sitter på, har øverst ved munningsbeslaget en höfðaleturinnskrift som oppfordrer til å hedre kongen og elske Gud.

Hornet har også en *skáren* oval, med en renessansepreget relieff-fremstilling av bryllupet i Kana (fig. 37). (Hes ses tydelig et drikkehorn som står på bordet.) Litt av et kjent islandsk salmevers er innskåret i ringen som danner ramme om denne scenen (her gjengitt med normalisert ortografi):

Gleðjum þjóð guðs menn,
gjörum oss nú káta.
Syngjum ljóð - - - [sæt enn
síst er vert að gráta.]

(La oss glede folket, Guds menn, la oss være glade. La oss synge sanger [som er søte. Det er ingen grunn til å gråte.]

Salmen inneholder i alt 7 vers og er diktet av *Stefán Ólafsson*.³²⁾ Det siterte er begynnelsen av 1. vers. Dikteren var prest og prost i Vallanes i Múlasýsla til sin død i 1688, og man vet at han hadde forbindelse med sysselmannen. Også bruken av dette diktet gjør det derfor sannsynlig at nettopp sysselmannen har eid hornet. Man tenker seg helst at det ble utskåret engang i siste tredjedel av det 17. århundre. Men *ranken* nedenfor ovalen (synlig på fig. 36) er av romansk type og noe beslektet med de eldre ranker i „islandsk stil“.

Fig. 35. Messingbeslag på islandsk drikkehorn (fig. 36).

Fig. 36. Islandsk drikkehorn, ca. 61 cm langt (målt langs ytre kurve). Nationalmuseet, København. Foto Lennart Larsen.

Det viser seg altså at også de etterreformatoriske horn kan gi interessante assosiasjoner. Til slutt skal bare nevnes at noen enda yngre horn, fra det 18. århundre, likeledes har middelaldertrekk, bl.a. kombinert med barokkmotiver.

Når man ser på de islandske drikkehornene under ett, må det konstateres at den skårne dekorasjonen, tross konservatisme i ornamentikk, skrifttyper og figurfremstilling, likevel frembyr et variert og mangfoldig bilde.

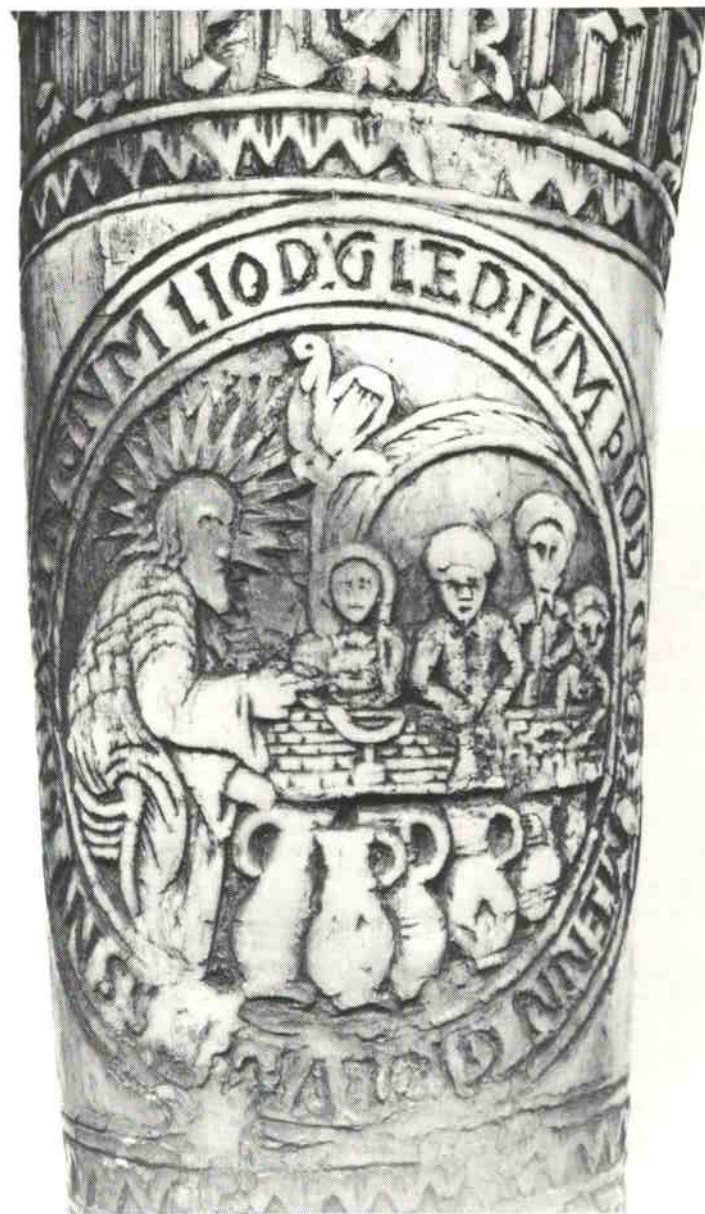

Fig. 37. Detalj av drikkehornet, fig. 36. Skåren fremstilling av bryllupet i Kana.

NOTER

1. Dette fremgår tydelig av illustrasjonsmaterialet i Per Gjærder: Norske drikkekar av tre, Oslo 1975 og 1982.
2. C. Plinius Secundus: Naturalis historia, Liber XI. (Se f. eks. A. Ernout et R. Pépin: Pline l'Ancien, Histoire Naturelle, Livre XI, Paris 1947, s. 68.) Julius Cæsar: De bello Gallico, Liber VI, kap. 28. (F. eks. Otto Seel: C. Iulii Caesaris Commentarii Rerum Gestarum, vol. I, Leipzig 1961, s. 194.)
3. Harald Hårfagres saga, Heimskringla I, kap. 14, utg. av Finnur Jónsson, Kbh. 1893–1900, s. 116 f.
4. Jfr. J. Olrik: Drikkehorn og Sølvtoj, Kbh. 1909.
5. Jfr. Matthías Þórðarson: Elztu drykkjarhornin í Þjóðmenningarsafninu. Árbók hins íslenska fornleifafélags 1915, s. 24.
6. Se Andr. Seierstad: Noko um religiøse minnedrykkjer i Noreg etter reformasjonen. Norsk Aarbok. Bjørgvin 1929.
7. Matthías Þórðarson op. cit. s. 25. Rudolf Meissner: Minnetrinken in Island und in der Auvergne. Deutsche Islandforschung 1930. I. Breslau 1930.
8. Jfr. Kristján Eldjárn: Minnishorn Skálholtsdómkirkju. Stakir steinar, Reykjavík 1959, s. 85–111. Det fremgår at det fins skriftlige vitnesbyrd fra den senere middelalder om at de to domkirkene og dessuten klostre og verdslige stormenn eide mange „minnishorn“. (Se særskilt s. 86.)
9. Matthías Þórðarson op. cit. s. 27. Art. *Ursula* i Kulturhistorisk leksikon XIX, sp. 369.
10. Matthías Þórðarson op. cit. s. 28.
11. Jfr. E. M. Magerøy: Planteornamentikken i islandsk treskurd I, Kbh. 1967, s. 47 og 48 med noter 95 og 102.
12. Op. cit. s. 27 og 31.
13. Harry Fett: En islandsk tegnebog fra middelalderen. (Vidensk. Selsk. Skrifter. II. 1910. No. 2. Kristiania 1910), s. 13–14.
14. Dyrkelsen av St. Nikolaus var meget utbredt på Island, som hadde en rekke Nikolaus-kirker, adskillig flere enn Norge. Se art. *Nicolaus af Myra* i Kulturhist. leksikon XII, sp. 290.
15. Gunnlaugur S. E. Briem: Höfðaletur (stensilert avh., London 1980), s. 101 ff, 110–112, 115.
16. Jørgen Steen Jensen: Trolle-hornets vej til Dresden. Nationalmuseets Arbejdsmark 1974, Kbh. 1974, s. 96–101.
17. Se art. *Uroxé och visent* i Kulturhist. leksikon XIX, sp. 362.
18. Jfr. E. M. Magerøy: En komplett treenighet fra Island. ICO, Den iconographiske Post 2–3, Kbh. 1975, s. 25–35.
19. AM 673a, 4°. Utgitt av Harry Fett 1910, jfr. note 13 ovenfor, og av Björn Th. Björnsson: Íslenska teiknibókin í Árnasafni, Reykjavík 1954.
20. Se art. *Fabeldjur och -människor* i Kulturhist. leksikon IV, sp. 109 ff.
21. Se Oluf Kolsrud: Velken(s)hornet. Beretn. om Kristiania Kunstindustrimuseums virksomhed i aaret 1911, s. 24–28; 1912, s. 23–28. Videre Matthías Þórðarson, op. cit. s. 31–33. Samme: Velkeshornet. Beretn. om Kristiania Kunstindustrimuseums virksomhed i aaret 1916, s. 21–28.
22. Det fins et skriftlig vitnesbyrd om at hornet fremdeles var på Velkje i 1845: [Hans Konow:] Reise fra Christiania til Bergen over Sogn, Vos og Hardanger ... Christiania 1845, s. 59, hvor hornet omtales som „det bekjendte Elfenbeens-Drikkehorn“.
23. Gullsmedens identitet drøftes i S. Schoubye: Renæssanceguldsmiden AE. Kunstindustrimuseet i Oslo, Årbok 1967, s. 7–20.
24. Den samme bord forekommer i *maleri* fra slutten av det 15. århundre og omkr. 1500 både i Sverige, Norge og Danmark. Se f. eks. ICO, Den iconographiske Post, 1982, 4, s. 9, 18, 21; 1983, 1, s. 18; 1985, 2, s. 12. Borden har tydeligvis tilhørt tidens gjengse europeiske ornamentskatt.
25. Harry Fett: Miniaturer fra islandske haandskrifter. Bergens Museums Aarbog 1910, No. 7. Bergen 1911, s. 36
26. Se Kristján Eldjárn: Hundrað ár í Þjóðminjasafni, Reykjavík 1962, nr. 65. E. M. Magerøy: Utskárne drikkehorn fra Island. By og bygd 22, Oslo 1970, s. 80–84 og fig. 12–15.

27. Se f. eks. Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte I, Stuttgart 1937, sp. 88–89.
28. Sigrid Christie: Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800, b. II, Oslo 1973, fig. 26. Se for øvrig Georg Garde: Danske silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. århundrede. Med særligt henblik på de grafiske forbilleder. Kbh. 1961, s. 182, 241 ff. – Men detaljent omtale av dette horn i E.M. Magerøy: „Abraham-hornet“ fra Island. Viking b. 49, 1985/86, Oslo 1986, s. 235–247.
29. Hornet er nærmere omtalt i E. M. Magerøy: Et islandsk drikkehorn. Kunstindustrimuseet i Oslo, Årbok 1968–69, s. 47–51. Artikkelen kom på islandsk i Árbók hins íslenzka fornleifafélags 1970, Reykjavík 1971, s. 50–54, og er der av dr. Kristján Eldjárn forsynt med en note som gir den rette tydning av innskriften.
30. Se Elsa E. Guðjónsson i Minjar og menntir, Reykjavík 1976, s. 134 ff. Samme: Traditional Icelandic Embroidery, Reykjavík 1985, s. 57–58 og fig. 59.
31. Privat brev av 29/3 1985 fra Elsa E. Guðjónsson, som gjør oppmerksom på en bjørn brukt som hjelmtegn i våpenet til biskop Gísli Þorláksson på en lysestake i kirken på Grenjadarstaður, omtalt av Sigurður Guðmundsson i Skýrsla um forngripasafn Íslands, II, Kaupmannahöfn 1874, s. 160, og avbildet i Heimildaútgáfa Þjóðskjalasafns II, Reykjavík 1983, s. XVI og 2. Jeg skylder henne også takk for henvisning til „Kvæði“ I–II, se neste note.
32. J. Olrik, op. cit. s. 32. Bernhard Olsen: Danske Lavssager. Tidsskrift for Kunstindustri, København 1889, s. 70. Kvæði eptir Stefán Ólafsson II (utg. Hið íslenzka bókmenntafélag), København 1886, s. 340.

ICELANDIC DRINKING HORNS WITH MEDIAEVAL CARVING

SUMMARY

The use of *animal horns* as drinking vessels has a long history in Europe. According to Roman sources the Teutons used enormous aurochs horns as drinking vessels on the occasion of sumptuous feasts in the first century before Christ and later. In the Nordic countries metal mountings and remnants have been preserved from smaller drinking horns dating right back to the period before 400 AD. Drinking horns were furthermore in normal use in the Nordic countries throughout the Middle Ages, and they were used to a greater extent than in the rest of Europe. In particular we have a great deal of testimony concerning horns in the possession of prominent clerical and secular figures, and in guilds and crafts. Among Icelandic and Norwegian farmers drinking horns were still widely used in more recent times.

Some of the horns from the Middle Ages are very large, because bison horns were introduced from the south, and some are also perhaps aurochs horns. As a rule the Nordic drinking horns were provided with silver or brass mountings, many of them marked by the Gothic style.

In Iceland there was undoubtedly a very old tradition of decorating the horns themselves with *carvings* – this was more

common than in the other Nordic countries. However the oldest Icelandic horns to have been preserved are from the late Middle Ages. The author knows of 32 carved Icelandic drinking horns from the period from 1400 to approximately 1650, which are all of the old type, open at the wide end and intended for beer, mead or wine. The silver mountings which they have today are for the most part more recent than the carving, and most of them are foreign. These horns are to be found around Europe, in museums and private collections. Several of them have an exciting history behind them and can be linked to famous people. Some of them came to light quite recently, and the possibility that more will be discovered in the course of time cannot be ruled out.

The author presents 7 of the horns from the Middle Ages and 5 which were carved later, down to the end of the 17th century, but which are more or less marked by the mediaeval tradition.

The carved motifs can reveal something of the use that was made of the horns. In addition to ornamentation the decoration includes inscriptions and representation of figures. The inscriptions contain prayers to God and to saints. The figures are Biblical characters or other holy men and women. This suggests that the horns were used for so-called "commemorative drinking". Just as in heathen times in the Nordic countries, according to the sagas, people drank to the memory of Odin and the other Norse gods, in the Christian Middle Ages they drank to the triune Godhead, to Christ, the Holy Ghost, the Virgin Mary, apostles and saints. Religious ceremonies were part of drinking gatherings. This was incidentally a common European custom.

The Icelandic handicraft was marked by conservatism. With regard to *ornamentation* there was a particularly strong tendency to stick to one of the distinctive types of Romanesque vine-like decoration in Europe. (e.g. the ornamental belt in fig. 2a; the initial in fig. 3; the leaf work on the gable, fig. 7; the vine spirals

figs. 24 and 25; vine-like ornamentation in figs. 26, 27, 33.) Aged plaited ribbon motifs also had long lives. (e.g. figs. 9, 16, 20.)

The *inscriptions* could be decorative on an equal footing with the actual ornamentation, and often combined with scrolls. (e.g. figs. 13, 26, 28.) A distinctive form of Icelandic script, "höfðaletur", which developed from Gothic minuscules, was most frequently used. To a certain extent „munkaletur“, monks' script, was also used, and this was based on capital letters of very ancient origin. (Fig. 26 has examples of both types of script plus Latin capitals, which are also to be found on a number of horns.)

The most aged *representations of figures* are "dragon devouring a human being" and "human being in combat with animal", sculptured in the round on the tips of some of the horns (figs. 9, 28, 29). Otherwise most of the carving on the horns is in low relief. Fabulous mediaeval animals (beings which are a cross between creatures) are to be found on several horns. (e.g. above and below the chain of rings in fig. 20; in fig. 25; above and below the rings in figs. 26 and 27; and in fig. 31.) The human figures reflect the styles of several periods, right from Young Gothic through High Gothic and Late Gothic to the Renaissance, and their clothing sometimes shows details which are of interest in the field of costume history.

The division into zones or belts is typical of the decoration found on the Icelandic drinking horns. The ornamental belts separate the zones of representations of figures from one another. The figures are often placed in chains of rings or scrolls (e.g. figs. 4, 5, 24, 25, 26, 27, 31, 32), and they are sometimes under arches borne by columns (figs. 6, 7, 8, 11, 13, 16). A further characteristic feature is a "twisted" part, which recurs on several of the horns (e.g. figs. 1, 6, 8, 24, 26).

There is reason to place special emphasis on the "Trinity Horn"

(figs. 8, 9, 11, 13, 15, 16) as the largest known Icelandic drinking horn (approx. 86 cm long, possibly an aurochs horn) but also because it has a great wealth of carved motifs. It turns out that the source of inspiration is to be found in Hours and liturgical books printed in Paris around 1500, which were undoubtedly spread all over Catholic Europe. (See figs. 10, 12, 14, 17.) The Holy Trinity (fig. 11) is no doubt the only preserved example of “the complete trinity” of Nordic origin, the *combination* of the Godhead with three faces and the symbolic triangle with its Latin inscription (“the shield of the Holy Trinity”).

If one looks at these drinking horns together, it must be stated that in spite of conservatism the carved decoration is extremely varied and multifarious.

Translated by Patrick N. Chaffey.

Minningarsjóður Ásu Guðmundsdóttur Wright var stofnaður árið 1968. Hann er í vörzlu Þjóðminjasafns Íslands og skal standa straum af heimsóknum erlendra fræðimanna, er boðnir eru samkvæmt settum reglum til að flytja fræðilega fyrirlestra á vegum Þjóðminjasafnsins. Sjóðinn gaf frá Ása til minningar um eftirtalda ættingja og vandamenn sína:

Foreldra hennar Arndísi Jónsdóttur háyfirdómara Péturssonar (1857–1936) og Guðmund Guðmundsson lækni (1853–1946).

Mann hennar Henry Newcome Wright, LL.D., F.R.G.S., F.L.S., F.R.A.S. (1884–1955).

Systkini hennar Sturlu Guðmundsson (1883–1910), Sigprúði Guðmundsdóttur (1884–1905), og Þóru Guðmundsdóttur Hermannsson (1888–1918).

Móðursystur hennar Þóru Jónsdóttur (1858–1947) og Jón Magnússon forsætisráðherra (1859–1926).

Móðurbræður hennar Friðrik Jónsson, cand theol. (1860–1938) og Sturlu Jónsson kaupmann (1861–1947).

Stjórn sjóðsins skipa: Þór Magnússon þjóðminjavörður, dr. Sturla Friðriksson og dr. Jónas Kristjánsson.

Þjóðminjasafn Íslands

13 700 533

